

Юрій Музика

ЛИСТИ АКАДЕМІКА Д.І. ЯВОРНИЦЬКОГО ДО Д.Л. МОРДОВЦЯ

Листування академіка, історика та етнографа Дмитра Яворницького з письменником та істориком Данилом Мордовцем допомагає глибше зрозуміти світогляд учених, познайомитися з їхньою творчою лабораторією, прослідкувати еволюцію поглядів, висвітлити соціально-культурне середовище, в якому вони перебували в різні періоди свого життя, та відобразити проєкцію творів на тлі суспільно-політичних подій. Як відомо, кінець XIX ст. характеризується розквітом епістолярної культури і розширенням функцій листування. Листи творчої особистості виступали тоді не тільки засобом комунікації, але й експериментальним полем, де народжувалися нові теми, сюжети майбутніх творів, дискутувалися наукові погляди. Тому увага до епістолярію Д. Яворницького до Д. Мордовця, як найменш дослідженої частини їхнього творчого доробку, є надзвичайно актуальною у сучасних наукових студіях, яскраво розкриває їхню творчу діяльність.

Яворницький (Єворницький) Дмитро Іванович (1856-1940) – історик, археолог, етнограф, фольклорист, письменник. Академік ВУАН з 1929 р. Народився на Харківщині в сім'ї псаломника. У 1881 р. закінчив історико-філологічний факультет Харківського університету і був залишений для підготовки до професорського звання. У 1885 р. звільнений з університету за «сепаратизм». У 1885-1905 рр. працював викладачем, чиновником. З 1905 р. очолив Музей старожитностей Катеринославської губернії. У 1920-1933 рр. – на викладацькій роботі. У 1933 р. зазнав переслідувань за звинуваченням у «націоналізмі».

У центрі наукових інтересів історика – запорозьке козацтво, якому він присвятив низку праць «История запорожских казаков» (1892-1897), «Иван Дмитриевич Сирко, славный кошевой атаман войска запорожского низовых казаков» (1894), «Запорожье в остатках старины и преданиях народа» (1888), «Источники для истории запорожских казаков» (1909), «До історії степової України» (1929) та ін. [1, с.459].

Мордовець Динило Лукич – письменник, історик, державний і громадсько-політичний діяч. Народився 7 грудня 1830 р. в слободі Данилівці Усть-Медведицького повіту Донської області у сім'ї управляючого поміщицьким маєтком Луки Андрійовича Мордовця-Сліпченка, який ще до народження сина викупився з кріпаків, змінив своє прізвище, надавши йому російського звучання – Мордовцев. Дід Данила служив сотником козацького війська і, втягнутий у політичні пристрасті, втік з України на Дон, де потрапив незабаром у кріпацтво. Сотник був людиною освіченою, навіть збирав старовинні книжки [1, с.3]. Ще більш загадковою була постать прадіда Данила – людини, наближеної до гетьмана Мазепи, котра, за сімейними переказами, тривалий час зберігала архів із таємними документами, що мали безпосереднє відношення до «бунтівного» гетьмана. Як зазначав старший брат Данила, Андрій Лукич, архів цей було вилучено у діда і спалено, щоб не робити його «небезпечним надбанням нащадків» [2, с.226].

Після закінчення С.-Петербурзького університету Д. Мордовець понад 30 років служив по лінії Міністерств внутрішніх справ та шляхів сполучення, дослужившись до чину дійсного статського радника, він упродовж 50 років займався плідною літера-

© Музика Юрій Володимирович – аспірант кафедри українознавства, політології і соціології Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка.

турною діяльністю. Під час ювілею з цього приводу присутнім було вручено портрет іменинника і список багаточисленних творів автора, який, за підрахунком видавця Данила Лукича, становив понад 129 убористих томів [1, с.951].

¹ Малий словник історії України. – Київ: Либідь, 1997. – С.459.

² Панов С.М. Д.Л. Мордовцев и его историческая проза /С.Панов // Мордовцев Д.Л. А чьи грехи? Великий раскол. – М.: Издательство «Правда». – 1990. – 623 с.

Листи Дмитра Івановича до Данила Лукича

9 грудня 1887 р.

Любий та щирий дідусь!

Я уже мовляв нашому І.Є.Репіну про те, що треба йому збачитися із сивим дідом на Столяр-стріті, себто з Вами, і він з превеликою охотою хоче протягнути свою руку тому, «хто так щиро працює для правди і свободи слова». Якщо Ви ще не були у нього, то я Вам і шлях розкажу: Катеринографський пр., дом № 26, кв. № 5, біля самої частини Коломенської. Найвірніше його застати дома в половині першої.

Беру свою запорозьку шию обома руками і гну її перед сивим дідом.
Байда.

Скажіть, та непременно скажіть, де та у Бога Настя Гороя живє та проживає?

[А – 4928]²

23 січня 1887 р.

Любий та щирий дідусь!

Ех, та нема гірко так нікому, як бурлаці молодому. Оце заслаб, заслаб та й лежу, і згадую оту пісню:

«Ой, упав же він, упав та й лежить,
ніхто його не питає, що в нього болить.
Болить у нього серце й голова, –
Помира в степу козак, а роду нема...».

Гірш мені те, що я ніяк не пригадаю, як би заслать Вам, коханий мій, десять карбованців за вінок Заньковецькій і за альбом Марка Кропивницького. Я боюсь, що громада, заплативши за мене, подумає, далєбі то я такий несправний козак, що й досі грошей не несу. А мені, бачите, неможна віддати їх.

Кошовий Байда.

[А – 4925].

15 січня 1888 р.

Любий мій дідусь!

На днях буде у Вас бувший професор Харківського університету Діллен, позбавлений кафедри по доносу проф. Безсонова. Діллен – добрая, благородная і піднесена душа; у Харькові він читав лекції з порівняльного мовознавства і знає більше десяти мов, на яких і пише, і говорить. Однак становище його в даний час далеко не задрісне: велика сім'я! Він пише в журналах і газетах закордонних, пише і в південно-руських. Було б для нього корисним познайомитися з О. К. Нотовичем. Не знайдете можливості познайомити їх?

Д. Байда-Яворницький.

[А – 4929].

18 січня 1888 р.

Дайте відповідь мені, любий дідусь, на наступні питання, запропоновані мені в листі Я.П. Новицького. Куди зручніше надіслати рукопис, де малоруське слово

¹ Кауфман А.Э. Д.Л. Мордовцев (из личных воспоминаний и рассказов) / А.Э.Кауфман // Исторический вестник. – 1910. – № 10. – С.224-235.

² Глінський Б. Літературная деятельность Д.Л. Мордовцева // Исторический вестник. – 1905. – № 2.

менше піддається гонінню: в Петербург чи Москву, Київ, Одесу чи інше якесь місто. У якій формі треба написати заяву чи прохання цензору. Чи можна рукопис вислати в посилці, чи непримітно в пакеті і оплачувати марками. Чи посилати цензору гроші на зворотню пересилку. Накінець, чи довго цензор має право тримати рукопис?

Треба дуже скоро.

Байда-Яворницький.

[А – 4930].

22 квітня 1888 р.

Отаке робиться на світі, дідусю! Позавчора наклали арешт на мою книгу; учора я метнувся куди треба, до високих панів, а сьогодні одержав звістку, що моя книга пропущена. Оце ж не сьогодні, так завтра принесу до Вас, щоб написали дещо в «Новости» нашого єрусалимського маркіза.

Кошовий.

[А – 4931].

23.12.1891 р.

Дуже шкодую, дідусю, що Ви так сильно захворіли, що вже й до клініки взнали стежку. Живіть сто років та працюйте задля нашої тихої і далекої України, яка б не вузька та скорбна була наша нива. Деж нам такого пастиря узяти, як оце Ви. Без Вас розбредемося як оті вівці без пастуха? То все-таки підеш до «старого», дещо взнаєш про земляків, про те, як хто обертається, хто як працює, почуєш добре слово, добру пораду, добру думку, та й вийдеш від нього, наче б то побалакав з тобою і Тарас Шевченко, і Микола Іванович Костомаров, і інші.

Байда

[А – 4935].

21.12.1893 р.

Щирий дідусь! А все ж таки я прав: візьміть Ви в свої дідівські ручки «Мезепу» Костомарова (СПБ, 1885 г.), розгорніть сторінку 622 і там побачите от що: «После поражения под Переволочною происходила бойня над запорожцами... Шведский историк с особенным ужасом отметил их казни в своем повествовании». Про ці «ужаси» мені і треба б знати, якщо Ваша ласка, дідусю, зробіть виписку з того шведського історика.

Д. Яворницький

[А – 4936].

Лютий 1895 р.

Любий дідусь! У перші дні цього місяця одержав листа від проф. Міщенка з Казані, де він подає звістку про те, що другий том моєї «Історії» може бути прийнятний за магістерську дисертацію, але тільки просе почекаати поки приїде з Петербурга в Казань проф. Корсаков. Тоді я можу їхати в Казань для одержання «респонса» (запорозьке слово).

Одержав я також листа із Варшави від І. Я. Рудченка, що відає Казенною палатою. Він хоче взяти мене за чиновника в особливих дорученнях при архівних документах XVII ст., які відносяться до Волино-Подолії. Думає, думає і погодився на пропозицію Рудченка. Зробив це не з тим, щоб їхати в Казань, а з тим, щоб заручившись містом, все-таки держать екзамен і магістерську на професора. Чи дадуть кафедру чи ні, а у мене без того служба є. Чи так, чи ні, Ви мені, любий дідусю, напишіть «напутствіє».

Але і це ще не все. Одержав офіціальну бумагу від Туркестанського генерал-губернатора, в якій мені пишуть, щоб я негайно повернувся в Ташкент, де мені буде, можливо, особливе доручення. Цього я вже ніяк не чекав і тепер не придумую за що мені взятися. Справа в тому, що терміни моєї трирічної служби там скінчаються тільки 5 квітня і я не можу не повиноватись воєнному генерал-губернатору, бо це воєнна, а не гражданська служба. Як мені зробити? Чи не допоможе в цій справі пан Пелеха. Попросіть його, щоб мені дав телеграму в разі згоди.

Д. Яворницький

[А – 4937].

14 лютого 1895 р.

Перш за все, скажу Вам, любий мій дідусь, от що: я отримав звістку з Ташкента про те, що «командировка» моя відтермінована до 5 квітня. Це саме головне і найкраще для мене. За час до 5 квітня я, мабуть, устигну перевестись із Ташкента у Варшаву, і тоді мені непотрібне буде Ташкентське начальство. Я вже тоді під «козилок» не держатиму, а буду вільним козаком.

Д. Яворницький
[А – 4938].

1 серпня 1895 р.

Любий мій дідусь!

Двічі до Вас заходив, та все даремно. Тепер, мабуть, не прийдеться зайти, бо числа 10-11 я відїду в Москву, тобто писати третього тома таки ж «Історії козаків». У Москві я, бачте, знайшов в архівах штук сімсот запорозьких справ, так що їду списати їх... Оце думка – як скінчу третього тома, так тоді вже візьмусь за рудого Панька і за Скальковського ляха, та, мабуть, таки удеру статтю «Запорожці» в поезії Шевченка». Остання праця вже давно у мене на умі, та ніяк на бумагу її не занесу. А ще прошу, як будете правити службу за Тараса, то поставте маленьку свічку і від мене за його щирю і високу душу.

Д. Яворницький
[А – 4939].

8 грудня 1895 р.

Любий та щирий мій дідусь!

Дорогого і незабвенного дідуся поздоровляю з Днем ангела і бажаю йому від чистого серця много і премного літ жити на світі, і не переставать працювати на рідній ниві, і для рідного народу України; дай боже, сили моєму любому дідусю, що він нам ще ушкварив або Сірка, або Івана Гусака, або Петра Калниша, як ушкварив уже «Сагайдачного». Что касается «внука», то он, невзирая ни на какие критики и антикритики, продолжает по-прежнему писать своих запорожцев и уже окончил третий том «Истории» до 1735 года. Вместе с этим, с 23 сентября «внук» приступит к магистерскому экзамену и уже успел выдержать испытание у профессоров – Цветаева, Любовича, Павинского и Филевича. Все профессора, кроме Филевича, отнеслись ко мне вполне человечно и с большим уважением. Филевич же, личность паскудная и заодно бездарная, два раза устраивал мне пакости, но в конце-концов сам был посрамлен и «со стыдом отиде». В первый раз в самый день экзамена 23 сентября, за два часа времени, он ни с того, ни с сего потребовал от меня подробной программы (краткая ему была дана) предложенных мне вопросов для экзамена, а когда я заявил, что такой программы по уставу не требуется, то Филевич настоял, чтобы я отменил этот экзамен до следующего заседания, т. е. на целый месяц времени. Напрасно я ему делал представление о том, почему он не объявил мне раньше своего требования, когда я явился к нему за неделю раньше до экзамена с краткой программой. На что он с грубостью ответил, что он не обязан ходить ко мне по квартирам, так как время для него слишком дорого. И так я должен был волей-неволей уступить, но в том заседании (23 сентября) я экзаменовался, без такой программы у проф. Цветаева и выдержал экзамен «весьма удовлетворительно». Правда, Филевич снова сунул свой нос, но отзыв его и мой ответ (он поставил оценку «удовлетворительно») был игнорирован. После этого прошел целый месяц попусту, и за это время я представил подробную программу Филевичу на предложенные мне вопросы: «Мысли и школы о происхождении Руси» и «Источники и школы для истории Юго-Западной России». Накануне самого экзамена я отправился к Филевичу и представил ему подробную программу моих вопросов. Филевич вполне согласился с ней. Явившись на следующий день (14 октября) в заседание факультета, я объявил о моем желании подвергнуться экзамену у проф. Филевича и получил на то от факультета бумажку с написанными на ней для меня вопросами. Но какое же было моё удивление, когда вместо вопроса «Об источниках Южной России», я нашёл там совершенно новый

вопрос?! Видали ли такого подлеца? Я, по крайней мере, в среде профессоров в жизни моей ничего подобного не видал. Но, несмотря на такие пакости, я мужественно сразился с таким открытым врагом и, «Божней помощью, и счастьем царского пресветлого величества», одолел его и получил отзыв, по определению всего факультета, «весьма удовлетворительный». Теперь мне остаётся сокрушить один-единственный экзамен из политической экономии.

А пока что, крепко целую моего дядю.

Д.Эворницкий
(Д. Яворницький)
[А-4940]

16 грудня 1895

Любий та щирый мій дідусь!

Отримав Ваш лист і дуже дякую за нього. На те, щоб писати мені бумагу до Манасепна скажу Вам от що: ще першого числа цього ж таки місяця я написав листа до проф. Карпова також з проханням про «безстрочну ссуду» і «зі списком» своїх творів і прохав у тій бумазі вислати мені карбованців із двісті грошей, але ж по сю годину не маю ніякої звістки од Карпова, чи мені тепер ждати, чи мені тепер самому Манасепну писати – я добре не знаю, а грошенят треба б було, та ще й як треба!.. Хоть би статтю яку-небудь надряпать в «Новости», так ніколи ж: оце я ходив до проф. Симоненка і взяв у нього тему для посліднього мого екзамену. Тепер добре, і спасибі тому гарному Симоненку за нього. Він мені дав: «Крестьянские реформы в Познани, Галиции и Украине польской». Сказав і всю літературу цього питання. Так що тепер сиди собі, козаче, штудіруй реформи, поки не скажеш «гоп»! А там уже вуса закрути та в Київ до Антоновича захищати дисертацію – «Вольности запорожских казаков». Бачте, думаю захищати у Антоновича, а читати лекції в Москві. Не знаю, що Ви на це мені скажете, а сам я міркую, що придумав добре. Пишіть, голубе мій, хутко до мене та черкніть, де живе Юр. Юр. Цветковський. Пелеху дуже дякую за висилку книжки і за лист.

Ваш внук

Дмитро Яворницький
Пишіть мені «Ти», а я Вам «Ви» – так треба по Вашій заслугі.
[А-4941]

29. VI. 1896

Ваш лист, мій любий та щирый дідусю, наче оце сто карбованців мені приніс. Е, спасибі ж Вам, мій сивенький, за те тепле слово, яким до мене озвалися з Вашого куреня! Йду, йду у понеділок, у 9 часів ранку, а у десять обійму мого любого дідуся на вокзалі. Мене отут прокляті ескулапи прямо-таки замучили: той дереться у горлянку, той залазе у пузо, той тре кендюха, той просолоє мене у ваннах та за все те кожний лупе пенєнзи, як нечестиві ляхи кажуть. Але це ще не біда, а тільки пів-біди: біда в тому, нема у мене часу на те, щоб писати про тих-таки запорожців. Ну, тепереньки може одведу душу з моім возлюбленим дідусем. А поки що, цілую дідуся в бородку.

Байда-Яворницький
[А-4943]

10 VII. 1896

Возлюблений мій дідусю!

А я оце все думаю над тим, що Ви мені прочитали із Вашої повісті «Дві доли». Мені здається, дідусь, то краще було б, як би Ви трохи переіменили ту главу, де козак Гречин з'єднався з татарочкою. У Вас якось виходе, наче б тут грає роль якась-то сводня. Чи не краще було б як би Ви передали це діло так: привели запорожця у татарський полон і посадили його на полонний двір, і із того полонного двору одна татарочка, прочувши, що її здадуть у неволю аж до Москви, утекла вночі до Чортомлика, і кинулась в річку. Піднялась по всій Січі тривога; козаки побігли, хто за хвинарем, хто за кроками, хто за верьовкою до Чортомлика. Побіг і Гречин. Гречин і витяг її як

труп. Як витяг, як став одкачувати її, то тут він убачив перед собою необикновенну красавицю і закохався в неї. Очнувшись і побачивши перед собою чарівного козака, татарочка теж закохалася в нього. До того ж вона стала дивитися на нього, як на свого спасителя од смерті. Я знаю натурально такого панича, котрий витяг дівчину із води і привів її к житні, а потім вона сама прийшла до нього та й каже: «Ви мене витягли із води, ви й користуйтеся мною». Дівчина совершенно чиста, із хорошою сім'єю, на все село сама краща. Можна прибавить і те, що Гречин подав план татарочці утекти із Січі в Крим. Тільки всю цю суєту треба поставити гораздо раньше прибуття в Січ-Тегіл, а вже як прибули в той Тегіл до Січі, то тут після ради, як Ви розказали про неї, треба б там же таки ударити в бубни і об'явити о нечестивому ділі Гречина і присудити його до стовпа. Так, голубе мій! Ви вибачайте за те, що я мішаюсь не в своє діло, але ж я це кажу не потому, що вважаю себе якою-небудь цяцею, – ні я нічтожний із нічтожніших людей! А потому, що на Ваші твори я дивлюсь, як на подарунок нашій бідній українській літературі. Хочеться, бачте, було тільки як лучше і як краще.

За цім цілую Вас.

Дмитро Яворницький
[А-4944]

25 жовтня 1896

Широ укоханий мій дідусь!

Чи не знаєте Ви, де це у Бога дівся той Билило Кесар? Чи він живий, чи він здоровий, чи він на волі, чи він у московській неволі, «гей у неволі і ярмі, під московським караулом у тюрмі»? А я хоть і в Москві, та на волі, і одне-одну «пробну» лекцію буду бастить про запорожців (студенти геть на три лади хлопали), а тепер треба дубасити ще й другу про династичну унію Литви та Польщі, і тоді вже край великому «іспитанню». Ну й надоїло ж, як червива собака! Що ж Ви, коханий мій дідусь, поробляєте, і де у Бога Ваші мисленьки літають? Чи, може, тепер, у суботу святого Дмитра, поминаєте родичів та «пресвятих»? Якщо так, то спом'яніть і Дмитра Байду та тільки не за упокой, а доброю чаркою горілки, такою, що й Сірко (собака) не перескакне. На дираву голову Дмитра Байди, щоб йому був лебединий вік, і журавлиний крик.

А тепер цілую Вас.

Дмитро Байда-Яворницький
[А – 4945].

15 лютого 1900

Дідусь! Чутка єсть у Москві, що буцім-то хтось подав до «Главного управління по ділам печаті» проект нових законів до літератури. Під такий шелест треба і нам, українцям, нагадати про закони до нашої української літератури. Я хоч зараз рад виступати за це діло, але тільки скажіть мені, будь ласка, як це зробити і до кого обернутися. Може, треба буде обернутися ще до кого з московських українців та написати колективно до того «Главного управління». Не спитавши про це у Вас, я особно не хочу виступати, щоб часом не зробити якої помилки супроти усієї громади. Так от так, любий дідусь! Черкніть мені цидулку, та скажіть, що і як, і тоді я також гукну, якщо буде треба, до «Главного управління». А поки що цілую Вас і застаюсь Ваш онук.

Дмитро Яворницький
(Єворницький)
[А – 4949].